

Dvasinė kalbos potekstė

Kokią reikšmę šiandien turi kalba? Ne toji, be kurios neapsieiname buityje, kurią girdime per televizorių, dažniausiai skirtą vienokiai ar kitokiai informacijai perduoti. Ne toji, kurią keliais sluoksniais vartoja politikai ir kai kurie visuomenės veikėjai – tų sluoksnių neperprasi, o kitąsyk ir nesuprasi. Ir ne toji, kuri skamba pramogų ir paslaugų sektoriuje – variu ir cimbolais.

Ar mums gyvybiškai svarbi bėra poteksčių, poezijos, literatūros kalba, teikianti ne paviršutinišką informaciją, o kažką daug gilesnio, esmingesnio, vienu žodžiu neapibūdinamo?.. Ar kalba dar tebestovi ant didžiųjų atradimų slenksčio – tokių, kurie privertė sudrebėti visą žmogaus pasaulėžiūrą, pavyzdžiui, įrodė, kad Žemė apvali, – ar mes jau turime susitaikyti su mintimi, kad mūsų planetą kaip plokščią padėklą neša keturi drambliai?..

Ši įžanga reikalinga tam, kad pagalvotume, ar informacinės technologijos ir gausybė prieinamos, bet vargu ar būtinos informacijos nenuskurdino mūsų kalbos ir neatėmė jos poteksčių. Paradoksalu, bet šiuolaikinis jaunimas neretai tų poteksčių nebesupranta. Jis priima tekstą tiesiogiai. Dažniausiai – kaip siužetą. Potekstės ir metaforos lieka už borto. Neįžvelgtos. Nejaugi mums, tautai, kurios raštingumo istorija tokia neilga, vėl iš naujo teks mokytis skaityti?.. Europoje tai jau vyksta – skaitymas yra skatinamas, užsiėmimų metu aiškinama, kaip reikia skaityti, nes gerovės visuomenėse jaunimas pamiršo, kaip reikia skaityti.

Kadangi Lietuva iš civilizacijos linkusi pasiimti ne tik gerus dalykus, tačiau ir bene viską, kas blogiausia, panašu, kad tokių pamokų prireiks ir mums. O juk lietuvišką spaudą atgavome vos prieš vieną amžių. Laisvą žodį – vos prieš dvidešimt metų. Ir dar paradoksaliau, kad sovietiniais laikais, kai nebuvo galima laisvai reikšti savo nuomonės ir rašyti tai, ko nori, žmonės iki subtilybių išstobulino ezopinę kalbą, leidusią kalbėti tiesą – tegu ir po metaforų ir potekstės šydu. Galima sakyti, kad rašant apie nieką buvo pasakoma viskas.

O dabar, kai galima rašyti ir sakyti, ką nori, rašydami apie viską, neretai rašome apie nieką. Tai tinka ne tik mėgėjiškai, bet netgi profesionaliai literatūrai.

O skaudžiausia dalis tenka poezijai – žanrui, kurioje kalba išsiskleidžia kaip pasaulio kūrimo stebuklas, kaip nebylų molį atgaivinti dvasia. Ji duota žmogui kaip nuolatinio tobulėjimo įrankis. Jeigu degraduoja kalbą, degraduoja ir žmogus. Kalba nebetenka savo pirminės – kūrybinės – paskirties. Ji tampa tik vartojimo objektu. Mėgdžiojimo. Imitacijos. Ir mes patys nebepastebime, kaip nejučia grįžtame į Darvino teorijos džungles – tampame ne kūrėjais, o imituotojais.

O juk teisingai pasakė vienas vyskupas, kuriam kaip žmogiškasis asmuo buvo pristatyta labai talentinga beždžionė, mokėjusi piešti, griežti smuiku ir, regis, žaisti šachmatais: „Išmok kalbėti, ir aš tave pakrikštysiu”.

Taigi kalba, nors ir būdama dieviškos kilmės, kaip dvasinio gyvenimo ir dvasinės amžinybės laidas yra išimtinai žmogiška – skirta žmogui. Turėtume niekada to nepamiršti.

Marija Pempytė

Kitame numeryje:

- Vytauto Strolios muzikinė kolekcija Klaipėdoje.
- Lauros Sintijos Černiauskaitės proza.
- Naujas almanacho „Varpai” numeris.

Redaguoja Renata Šerelytė rainbow.vilnius@gmail.com
Maketuoja Jonas Kuprys

Rytas.

A. Ruseckaitės nuotr.

GIMTOJI KALBA

Iš kopų šnabždesio su debesim ir prošvaistėm,
Iš marių virpulio ir ežerų nendrėtų,
Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
Kalba gimtoji lūposna įdėta.

Lietuviškai geltonos pievos šneka
Ir tie mediniai nupilkę kryžiai,
Ir aukštos varpinės, ir mažos gatvės,
Sulytais akmenim į dangų atsigręžę.

Prišaukti džiugesį lyg paukštį ulbantį,
Kad ligi galo vieškeliu lydėtų,
Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
Kalba gimtoji lūposna įdėta.

Janina Degutyė

Šio šeštadienio Kultūros turinys

- 1-as psl. Marija Pempytė. Dvasinė kalbos potekstė.
- 2-as psl. Laimutė Adomavičienė. Liūnės Sutemos sugrįžimas.
- 3-as psl. Stasys Jonauskas. Eilėraščiai.
- 4-as psl. Marija Jūraitė. Lietuvos teatro laivas.
- 5-as psl. Marius Grinius. Paminklas nepaprastai šeimai.
- 6-as psl. Anelė Butkuvienė. Pirmoji Lietuvos lakūnė.
- 7-as psl. R.M. Lapas. Užsispyrusio brooklyniečio pėdsakai kino dokumentikoje.
- 8-as psl. Zigmąs Zinkevičius. Kada atsirado Lietuvos vardas?

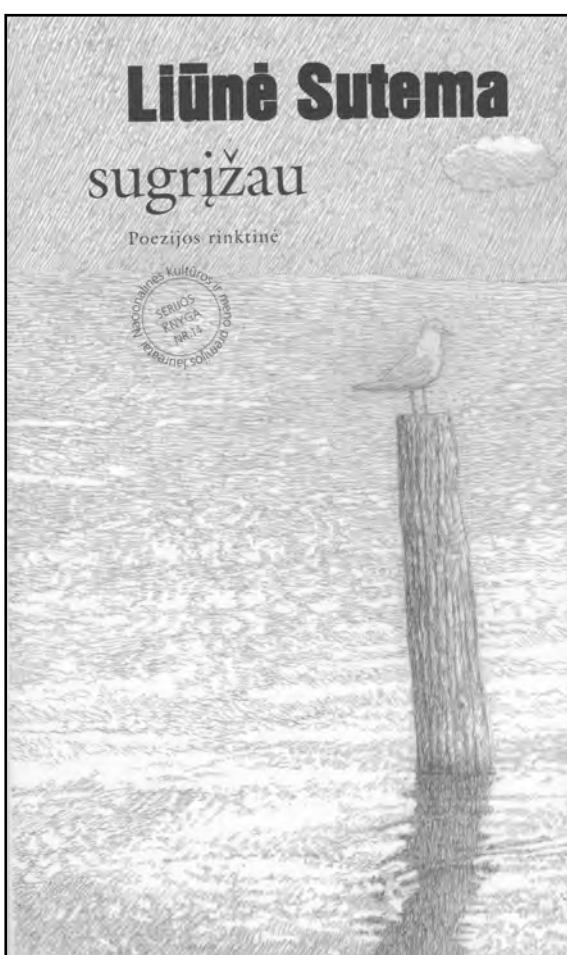
Liūnės Sutemos sugrįžimas

LAIMUTĖ ADOMAVIČIENĖ

Išėivių poetei Liūnei Sutemai (tikroji pavardė – Zinaida Nagytė-Katiliškienė), gimusiai Mažeikiuose, 1944 m. teko palikti Lietuvą vos sulaukus septyniolikos... Liūnė Sutema, gyvenanti Lemonte, iki šiol saugo atmintyje Lietuvos vaizdą su Žemaitijos kalvomis, akmenimis ir vandenimis, paukščiais, žemuogių smilgomis ir linų mėlynumu, ilgesingomis dainomis bei pasakomis. Ne viename eilėraštyje kūrėja prarastą kraštą vadina „pasaka“. Net slapyvardį atsivežusi iš mokyklinių metų: taip buvo pasivadinęs jos matematikos mokytojas (Algis Vaškevičius, „Poetė Liūnė Sutema: ‘Apie save viską pasakiau savo eilėse’”, in: „Amerikos lietuvis“, 2008-07-28). Ištikimybę Tėvynei poetė patvirtina ne tik vertinga kūryba, bet ir išdidžia laikysena: Liūnė Sutema nepriėmė Amerikos pilietybės, nes gimė Lietuvoje ir jaučiasi jos piliete.

Paklausta, ar norinti grįžti į Lietuvą, poetė yra sakiusi: „Labai norėčiau, bet, kita vertus, žinau, kad neberasčiau nieko, ką palikau. Palikom ten ir gerus, ir blogus laikus. Liko ten ir siaubas, ir šviesa... Bet aš niekuomet nenorėjau grįžti Lietuvon kaip turistė. Bijau, kad nebesusikalbėčiau su žmonėmis. Ir ką aš ten daryčiau? Naktimis sapnuoju tą Buknaičių kaimą, savo tėvo tėviškę, ir žinau, kad ten nieko nebėra...“ (autobiografija knygoje „Egzodo rašytojai. Autobiografijos“, parengėjai A. T. Antanaitis, A. Mickienė, Vilnius, 1994, p. 695). Nuo pirmojo, 1955 m. rinkinio „Tebūnie tarytum pasakoj“, iki naujausių eilėraščių, pavadintų „Po ‘Tebūnie’“ Liūnei Sutemai svarbi Lietuvos tema. Pačios poetės sudarytoje rinktinėje „Sugrįžau“, kurią šiais metais išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, tarp naujausių kūrinių – pirmas, skirtas Lietuvai „Neišsižadėjau ir neužmiršau...“

Liūnė Sutema į tėvynę sugrįžo su ypatingu visų metų kraičiu – meniškiausia poezija. Į rinkinį autorė sudėjo (pavydėtinas reiklumas sau!) tobuliausių eilėraščių iš visų septynių rinkinių: minėtas „Tebūnie tarytum pasakoj“, „Nebėra nieko svetimo“ (1962), „Bevardė šalis“ (1966), „Badmetis“ (1972), „Vendeta“ (1981), „Graffiti“ (1993),

2009 m. Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos išleista L. Sutemos rinktinė.

Liūnė Sutema.

Jono Kuprio nuotr.

„Tebūnie“ (2006). Poetė yra pelniusi ne vieną reikšmingą premiją: Amerikoje Vinco Krėvės literatūros premija buvo paskirta už poezijos knygą „Badmetis“, už „Vendeta“ – Lietuvos rašytojų draugijos premija.

Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenantiems lietuviams Liūnės Sutemos poetinį kelią buvo lengviau sekti, nes visos jos knygos išleistos Chicagoje, kai tuo tarpu į Lietuvą autorės kūryba pradėjo grįžti 1992 m., kai poetė sudarė „Poezijos rinktinę“ (išleista leidykloje „Vaga“), o 2006 m. Rašytojų sąjungos leidykla publikavo knygą „Tebūnie“. Naujoji poetės, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatės (2007 m. ši premija paskirta už dvasinės saugos poeziją rinkinyje „Tebūnie“), sudaryta knyga – visos Liūnės Sutemos moderniosios kūrybos sugrįžimas. Vėl simboliškas sugrįžimas – septyniolikai metų praėjus po pirmosios rinktinės Lietuvoje.

Skaitant Liūnės Sutemos knygą „Sugrįžau“, ryškus talentingos poetės augimas, poetinio jausmo ir vaizdo gludinimas, didėjanti atsakomybė už kiekvieną parašytą žodį. Trumpėjanti forma atitinka esminius žodžius – bylojančius nugalintą gyvenimo tiesą ir prasmę. Autorė yra sakiusi: „Aš nesu poetė ‘iš Dievo malonės’, kaip Henrikas ar Kazys Bradūnas... Aš galiu ir nerašyti, jeigu man gyvenime viskas gerai...“ (autobiografija knygoje „Egzodo rašytojai. Autobiografijos“, parengėjai A. T. Antanaitis, A. Mickienė, Vilnius, 1994, p. 694). Liūnės Sutemos poezija gelianti, nes iš patirtos kančios. Kalba, kūryba poetei – būtinybė išgyventi, išverti, išbūti po daugybės skaudžių artimųjų netekčių, gyvenimo nesėkmių. Liūnė Sutemą rašyti paskatino vyresnis brolis poetas Henrikas Nagys, raginęs: „Tik tu rašyk!“ Pirmuosius eilėraščius poetė sukūrė 1941 m., dar gyvendama Lietuvoje. Pirmąkart Liūnės Sutemos kūriniai buvo išspausdinti Vokietijoje. Henrikas Nagys labai džiaugėsis pirmais sesers eilėraščiais!

Išėivių poetei nuo pirmųjų rinkinių svarbūs vandens, ugnies, saulės, paukščių motyvai išliko, tik neliko išplėtotų, prieš skaitytojo akis besišakančių įvaizdžių. Naujausiuose eilėraščiuose – daugiau asketiško, subtilaus jausmo ir konkretaus vaizdo su žiemos, šalčio, ledo motyvais. Fantazija blėsta, nors kaskart blyksteli vitališkas „aš“, leidžiantis vėl augti saulėgražai ir paukščiams ulbėti.

Susidaro pirmas įspūdis, kad Liūnės Sutemos eilėraščiai aiškūs ir paprasti, tačiau tai apgaulin-

ga: būtina skverbtis į juos. Naujausiuose kūriniuose lyrinis herojus byloja tarytum asketo vienuolio ištartus žodžius, gimusius tyloje ir vieatvėje. Meditacija, susikaupimas, susitaikymas su „Vienintelio“ valia ir rimtis padeda lyriniam „aš“ būti stois kam ir sutikti lemtį ramiai. Metafizinės sąvokos: „būtis“, „nebūtis“, „amžinybė“, „mirtis“, „tikėjimas“ ir kt. tampa svarbiais poetiniais apmąstymais. Liūnė Sutema anksti pajuto, kad savo kūryba išsiskiria iš kitų poetų tarpo: „Kai išėjo pirmasis rinkinys, man pasidarė labai liūdna, kad atsisakyčiau nuo visų savo draugų – poetų, kad pasimečiau... ir man buvo baisu“ (autobiografija knygoje „Egzodo rašytojai. Autobiografijos“, parengėjai A. T. Antanaitis, A. Mickienė, Vilnius, 1994, p. 694). Savito balso kūrėja sugebėjo būti į nieką nepanaši, atsispirti kūrybinėms įtakoms, nors ir žavėjosi daugybe poetų, pradedant Jonu Aisčiu, Salomėja Nėrimi, Marcelijumi Martinaičiu, Algimantu Mac kumi, Raineriu Marija Rilke ir baigiant daugybe kitų. „Bežemės“ Liūnės Sutemos poezijai apibūdinti tiktų poetės žodžiai „nei liūdnei, nei giedrai <...>“ (eil. „Nelygiom pirmapradėm raidėm...“, rink. „Graffiti“). Būtų lengviau kitų poetų kūryboje atrasti liūniškų intonacijų nei pačios Liūnės Sutemos poezijoje – svetimų įtakų. □

Lietuva,
tu man, lyg gili sietuva –
nedrįstu prieiti, nedrįstu klausti,
kiek nuskendo, nusiskandino
tavo gelmėje –
tik žinau, ji skenduolių pilna –
ir pasigendu jų nežinodama,
nei vardų, nei nemačius veidų –
gal todėl juos myliu,
ir tave, Sietuva.

STASYS JONAUSKAS EILĖRAŠČIAI

SPINDULYS PO ŽEME

Neramu – lyg iš miško kas žiūri:
Spurda žiedo viduj spindulys.
Kelio jis jau atgal nebeturi –
Pro šaknis į žemelę sulįs.

Ten, pulsuodamas amžiną šviesą,
Jis išmoksta būti tamsa,
Kuri ir kuprotus ištiesins,
Tai gal ji yra tiesa?

Bet per amžius į viršų jis kyla
Žolele iš daubų ir kalnų.
Pats pavirtęs į amžiną tylą,
Ją paneigia amžinumu.

Kai pajunta jis saulės vėją
(Iš anapus kaulų vėsa
Žolę baltina tyliai), veją
Tarsi kurtis kelia šviesa.

RUDUO

Tarsi lapai sumirgėjo
Toldami keliai.
Vėl, papūtus šiaurės vėjui,
Kvepia šakaliai.

Jau ražienų geltonumas
Peršviečia kiaurai.
Ir pilkų lazdynų dūmuos
Šildosi vorai.

Pro akių plyšelį siaurą
Kviečia ten: eime.
O šaltiniai – lyg su šiaure
Jungtys po žeme.

Debesų kalnai iškilę
Keistoje šaly.
Tolimas dangus, ir tyli
Tie, kurie toli.

KARKLYNŲ ŠVILPIMAS KARTUS

Tas pievų tylėjimas rudas,
Karklynų švilpimas kartus,
Kai pelės galvoja į grūdus
Kas dieną po tris kartus.

Tarytum sekundė per kelią –
Pelės nugarėlė ruda.
Tuoj ant šiemetinių šakelių
Ims kauptis švilpimo rūda.

Kas gyvas dar lenda pro žvyrą,
Dangus – kaip įpratęs – aukštai.
Bet vėjas į šiaurę pasvyra,
Ir byra sausi riešutai.

VĒDRYNAI – VANDENS KIBIRAI

Tie šaltiniai kaitroj lyg žodynai,
Slėnių rūkas – kalbos garai.
Skamba pievose aitrūs vėdrynai –
Geltonieji vandens kibirai.

Slėnį tyliai delčia atidaro
Iš viršaus, ir versmė jos tyra
Ima pilti į žemę sidabrą, –
Taip šaltiniuose vėsta tyła.

Trupa žiedlapiai tyliai kaip dienos,
Atsiskyrę nuo saulės kadai.
Atminty pamerkti į žodynus
Mėlyni sinavadų žiedai.

Kol mėnulis – pavargęs ir senas –
Dar šviečia, bet jau nebe tam,
Tilindžiuoja mažasis varpenis
Tarsi kuršis krūme retam.

Gali per durpynus eiti
Ton pusėn per amžius ramiai –
Aidi plačialapė klumpaitė
Tarsi balsė žemaičių tarmėj.

Tik žodynai per amžius alsuoja –
Žodžių šaknys įlindo giliai
Po slenksčiu ir gaivinas asloj,
O galūnės jų žydi gėlėj.

SEKMADIENIS BRENDĄ PER PIEVĄ

Prie velėnduobių stovi birželis –
Ten palauks, kol visi nužydės.
Jis dar žalias, jis tiki, kad žalias
Ir neturi kitos išeities.

Tik paglostęs žaliuojantį virbą,
Per gyvenimą lekia tenai,
Kur laukymėj vidurdienis virpa
Tarsi laumžirgių vėsūs sparnai.

Ir stogai kaip žiogai pažaliuoja,
Atsispindi ramiam vandeny.
Stovi laikas tenai, o šalia jo
Tarsi daiktas savy gyveni.

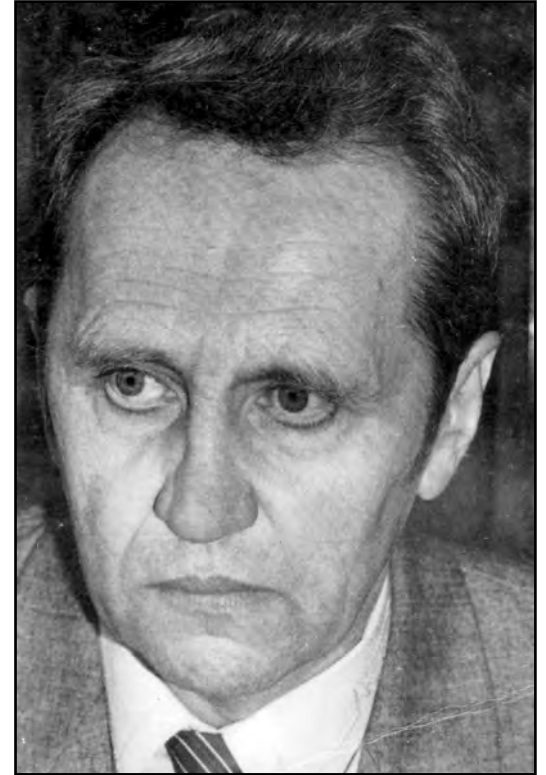
Lipa samanų medžių kamienais,
Rentiniais ir paminklų veidais.
O, kaip spengia galandamas mėnuo,
Plakęs širdį lyg dalgis kadais,

Kol abu į laiką sudilo,
Tarsi jo nė nebūtų – minkštai.
Tik delčia metalėja prieš tylą,
Ir giliai atsidūsta miškai

Tarsi Kristus, kai kreipės į Tėvą,
Nukryžiuotas žmogaus vardu.
O sekmadienis brenda per prievą
Į miškelį – nelieka pėdų.

KĄ UŽDARO SAVIN RIEŠUTAI

Sukos vėjas prieš lietų į vakarus,
Jo viršūnės lingavo žeme.
Degė dar iš įpratimo ugniakuras,
Bet jau laiko nebuvo jame.

Bėgo šiurpas per nendres į pelkes,
Atsivėrė gelmė, ir joje
Metų riksmas po sakinį telkės,
Atspindėdamas danguje

Žemės balsą ar tik jo kiautą:
Po griaustinio tylėjo ne tai.
Ir kiekvienas galvoja: sakiau tai,
Ką uždaro savin riešutai.

PELIJA PELAI, O PELIUKAI PELĖJA

Besisukdamas vėjas sustingsta gerklėj –
Gali arba šaukti, arba patylėti.
Iš ganyklų į kiemą jau žvengia arkliai,
Pro plyšius pelės lenda į klėtį.

Kuliamajai nutilus senoj daržinėj,
Tarsi spalvai akuotai duria.
Iš istorijos byra, ir tu nežinai,
Ar turi? – mūsų laikas neturi.

Taip ir baigias dangus šiaurės vakaruose –
Jo vanduo jūros pusėn srovėna prieš vėją.
Tyliai lenda į šiaudus rudenė dvasia,
Ir pelija pelai, o peliukai peluos pelėja.

IR NIEKAS PAVIRTO ŽEME

Ten jau nieko nėra ir nebus –
Kas galėjo supuvo save.
Tik vėl numeta karklai lapus
Lyg nebūtų jų buvę: rievė,

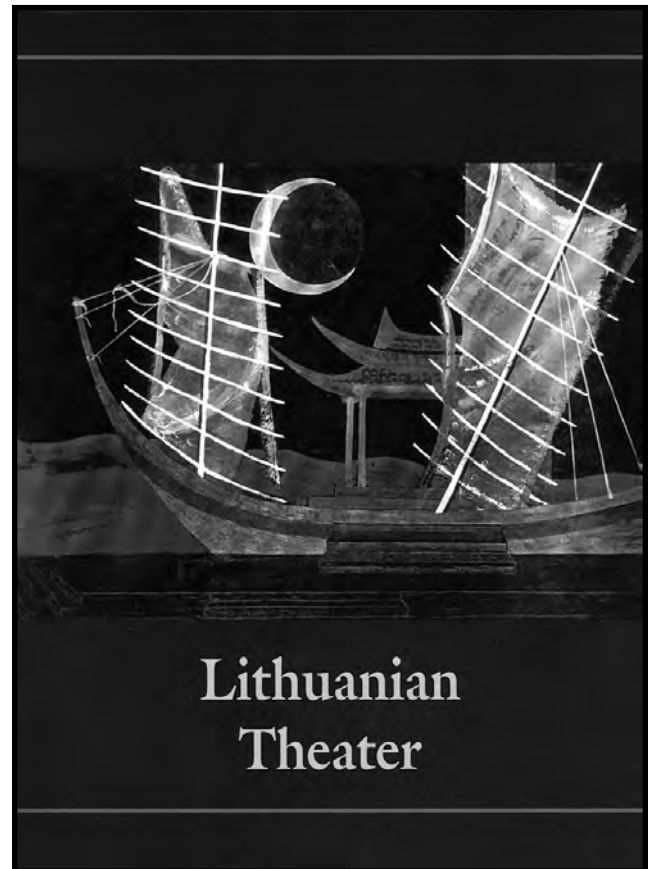
Apie šerdį eidama,
Išeities nebeturi visai –
Užpelkėjusi tuštuma,
Supeliję oželių balsai.

Metai baigiasi ties bedugne,
Gelmėje ima kauptis rūda.
Gal gyvenime buvo, gal ne –
Tik ta viksvos kuprelė ruda

Tarsi lapė pro tavo akis
Nušuoliavo į pelkes: eime.
Šauksi – niekas neatsakys,
Nes ir niekas pavirto žeme.

H. Ibseno Nora – Monika Mironaitė, 1942 m.

Lietuvos teatro laivas

MARIJA JŪRAITĖ

Europoje bei kitur išgarsėjusio šiuolaikinio Lietuvos teatro istorija, jo šaknys kitataučiams žiūrovams ligi šiol buvo nežinoma žemė. Pagaliau ir jie turi galimybę nuodugniau susipažinti su lietuvių teatro praeitimi knygoje „Lithuanian Theater“, kurią anglų kalba išleido Lietuvos kultūros, filosofijos ir meno institutas Vilniuje. Fotografijomis bei spalvotais scenografijos pavyzdžiais gausiai iliustruotoje knygoje, kurią parašė mokslininkų teatrologų kolektyvas, o parengė teatrologai Gintaras Aleknonis bei Helmutas Šabasevičius, atskleidžiama Lietuvos scenos meno raida nuo senųjų amžių ligi pastarojo dešimtmečio meninių eksperimentų, kuriuos labai vertina teatro specialistai toli už Lietuvos ribų. Septyniuose knygos skyriuose teatro menas analizuojamas kaip dramos, muzikos, režisūros, vaidybos, scenografijos visuma.

Teatrologės Vidos Bakutytės parašytas skyrius „Before the National Theater“ nukelia į Lietuvos žemėse gimstančios teatro laikus, net į keturioliktąjį amžių, kai kalėsi pirmieji – muzikiniai – scenos meno daigai, puoselėjami Aldonos, Gedimino dukters. Vėliau tie daigai suvešėjo Renesanso epochoje, Vilniaus Žemutinės pilies menėse, kai į Vilnių buvo kviečiami garsūs Europos, ypač italų scenos meistrai, kai scenos kūryba lotynų kalba buvo puoselėjama mokykliniame jėzuitų teatre, kurį globojo LDK valdovai ir didikai, kai XVIII a. Vilniuje veikė Woiceko Boguslawskio aktorių trupė, vaidinusi Ž. B. Moljero komediją „Skapeno klastos“ bei kitus aktualius ir populiarius savo meto veikalus. Tai jau buvo viešojo Vilniaus miesto teatro pradžia...

Iš kitokio molio buvo kuriamas lietuvių kalba grįstas scenos menas, audringai plintantis mėgėjų (klojimų) teatro sąjūdis, slaptieji vakarai, kaip svarbi iš-

sivadavimo iš carizmo jungo kovos dalis, kaip gyvas lietuvių tautos balsas niūriais spaudos draudimo laikais. Kiekvienas teatro scenoje viešai ištartas lietuviškas žodis bei kiekvienas neįmantrus scenos vaidinimas, kaip garsioji „Amerika pirtyje“, tais laikais skambėjo tarsi varpas–šauklis. Tie mėgėjų spektakliai – knygnešių epochos paminklai – buvo nelyginant „tautos universitetai“: Lietuvoje, Rygoje, Dorpate, Tilžėje, Petrapilyje, Varšuvoje, Krokuvoje, Voroneže, Maskvoje, net ir užjūryje, JAV – visur, kur tikėtai atsirasdavo būrelis lietuvių, kiekvienas iškilėmis lietuviybės veikėjas būtinai pabuvodavo lietuviškos mėgėjų scenos „universitetuose“ – vaidino, rašė, režisavo, organizavo... Todėl visus XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių visuomenės veikėjus, su nedidelėmis išimtimis, galime drąsiai laikyti taip pat ir lietuvių teatro kūrėjais. Mėgėjiško lietuvių teatro žygis skyriuje „Amateur Traditions“ nušvietė jau-

na teatrologė Šarūnė Trinkūnaitė.

Gintaro Aleknonio skyriuje „Professionalism and Independence (1920–1940)“, pasitelkus ir kitus autorius, įvairiais aspektais apžvelgiamas nepriklausomos Lietuvos prieškarinio metų teatras, žymiausi to laiko scenos menininkai, dramaturgai. Knygoje išskirtas itin svarbus Lietuvos istorijai laikotarpis – 1940–1944 m. Karo meto lietuvių teatro veikla apžvelgiama Gražinos Mareckaitės straipsnyje „When cannons speak, muses do not fall silent“.

Po sudėtingų socrealistinio lietuvių teatro vingių pokaryje (Irenos Aleksaitės skyrius „The censorship test (1945–1957)“, teatrologė atskleidžia ne mažiau prieštarigus lietuvių scenos meno procesus nuo 1957 m. ligi 1989-ųjų, Atgimimo metų. Šie ideologinės priespaudos ir cenzūruojamo meno dešimtmečiai paradoksaliai formavo iškilųjų lietuvių režisierių Juozo Miltinio, Jono Ju-rašo, Povilo Gaidžio, Aurelijos Raugauskaitės, Jono Vaitkaus, Dalios Tamulevičiūtės, jaunojo Eimunto Nekrošiaus sceninę kūrybą, ugdė savitą lietuvių teatro veidą, paremtą poetine metafora, ezopine kalba, jie dėjo pamatus pasauli stebinančiam šiuolaikinio lietuvių teatro savitumui. Apie tai byloja ir to meto dramaturgija (G. Mareckaitės apžvalga) bei savarankiška, progresyvi scenografų kūryba (A. Girdzijauskaitės apžvalga).

Apie modernaus lietuvių teatro ieškojimus po 1989 m. rašo teatrologė Rasa Vasinauskaitė („Resurgence and Independence“), analizuodama vidurinės ir jauniausios kartos režisierių Eimunto Nekrošiaus, Rimo Tumino, Oskaro Koršunovo avangardinę kūrybą, sulaukusią tarptautinio pripažinimo.

Informatyvus leidinys „Lithuanian Theater“, kurio viršelyje puikuoja dailininko Antano Gudaičio 1938 m. scenografijos eskizas – laivelis iškeltomis burėmis – išplaukė į platesnius vandenis, nešdamas pasauliui žinią apie Lietuvą, jos istoriją, kultūrą ir teatro meną.

Knygoje pateikta literatūros apie lietuvių teatrą bibliografija. □

S. Šaltenio, L. Jacinevičiaus „Ugnies medžioklė su varovais“. 1976 m.

Originalus paminklas nepaprastai šeimai

MARIUS GRINIUS

Šiauliuose, Ch. Frenkelio viloje rugsėjo 4 d. pristatyta Leono Peleckio-Kaktavičiaus memuarinės eseistikos knyga „Namuose ant Pasadnos ulyčios. Dar po dvidešimties metų“, kurią išleido „Aušros“ muziejaus leidykla. 302 puslapių knygoje – vienos pirmųjų lietuvių aktorių profesionalių Stanislavos Jakševičiūtės-Venclauskienės ir vieno gabiausių Pirmosios Nepriklausomos Lietuvos advokatų, didelio visuomenės ir kultūros veikėjo Kazimiero Venclauskio bei jų didžiosios šeimos odisėja. Autorius, remdamasis dokumentais, archyvine medžiaga, Venclauskių augintinių bei globotinių ir juos artimai pažinusių žmonių prisiminimais, pasakoja įdomią, išidėmetiną „namų ant Pasadnos ulyčios“ istoriją. Daugiausia vietos skiriama tų namų didžiajai legendai – Mamai, išauginusiai, išleidusiai į gyvenimą daugiau kaip šimtą svetimų vaikų. Antrasis knygos leidimas papildytas informacija, sukaupta per porą pastarųjų dešimtmečių. Jis sutampa su dviem reikšmingomis datomis: S. Jakševičiūtės-Venclauskienės 135 gimimo ir 110 pirmojo lietuviško spektaklio – Juozo Vilkutaičio-Keturakio komedijos „Amerika pirtyje“ metinėmis.

Vakarą pradėjo plačiai žinomos kanklininkės – Šiaulių konservatorijos dėstytojos Regina Vaišnorienė ir Regina Marozienė. „Aušros“ muziejaus direktoriaus pavaduotoja Virginija Šiukščenė pasveikino labai gausiai susirinkusius su naujojo sezono pradžia, pasidžiaugė, kad pirmasis renginys po vasaros – ypatingas: pažintis su nauja knyga, kuri tarsi gražina skolą garsiajai Venclauskių šeimai, dovanojusiai muziejui savo gražiuosius rūmus.

Pirmiausia žodis suteiktas knygos autoriui. Jis trumpai prisiminė, kaip, kodėl ir kada tapo Venclauskių šeimos biografu. Net tikslią datą pasakė – 1981 m. kovo 11 d. Tiesa, tuomet dar neišvaizdavo nei būsimo rezultato, nei to, kiek laiko naujas domėjimosi objektas gali pareikalauti. Deivintojo dešimtmečio pradžioje dienraštis „Komjounimo tiesa“ šeštadieniais spausdino jo skiltį, kuri vadinosi „Interviu su įdomiu žmogumi“. Taip tą lemtingą dieną autorius atsidūrė pas nusipelnusį mokytoją ir knygų vertėją Tomą Stonį – buvusį našlaitį, nuo 1909 m. augusį Venclauskių namuose. Jis papasakojo ne tik apie tai, kad viename kambarėlyje teko gyventi su poetu Juliumi Janoniu, bet ir kad tuose namuose pastoviai buvo globjami, leidžiami į mokslą našlaičiai, pamestinukai, beglobiai. Kitu pašnekovu netrukus tapo jau tikroji Venclauskių dukra – žinoma advokatė Gražbylė Venclauskaitė, kurios vardo autorius – jos krikštaitė Vydūnas.

Būsiniams knygos skaitytojams pasisėkė – gilindamasis į pavyzdžio neturinčią temą, L. Peleckis-Kaktavičius dar turėjo galimybę susitikti daugiau kaip su trimis dešimtėmis buvusių augintinių ir globotinių. Šiuo metu tarp gyvųjų jau tik du: viena – Lietuvoje, kitas – JAV. Sovietmečiu apie Venclauskius pavyko paskelbti vos ketvertą publikacijų, didžiausią – „Nemuno“ žurnale, kuris anuomet pasižymėjo drąsesne laikysena nei kiti leidiniai. Po pirmosios nedidelės apimties knygos pasirodymo 1991 m. L. Peleckis-Kaktavičius vis grįždavo prie Venclauskių temos. Rūpėjo pagilinti tai, ką buvo pavykę sukaupiti anksčiau. O nauji faktai skatino naujoms paieškoms. Taip kaupėsi juodraščiai, kuriems buvo lemta tapti antrąja knygos dalimi.

Knygą plačiai apžvelgė viena pirmųjų jos skaitytojų – Šiaulių universiteto profesorė Giedrė Čepaitienė. „Knygoje labai gražiai pasakyta, kad Venclauskių šeima – mitas. Man atrodo, kad tas mitas išliks labai ilgai, – sakė kalbėtoja. – Žiūrint į naujosios knygos viršelį, į už Venclauskių namo mansardos iškišusią galvą moterį, nepasakytum, kad tai aktorė. Mes įpratę prie dabartinių primadonų ambicijų, slaptų gyvenimų, reikalavimų iš gyvenimo sau. O šita moteris, Stanislava Jakševičiūtė-Venclauskienė buvo visai kito tipo žmogus.

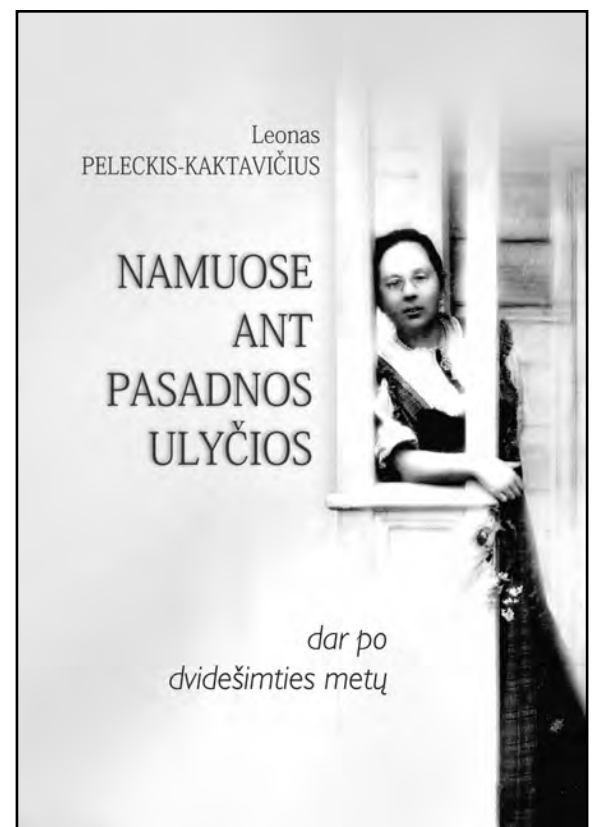

Pirmojo viešo lietuviško spektaklio – J. Vilkutaičio-Keturakio „Amerika pirtyje“ (1899) rengėjai ir dalyviai. Sėdi antroji iš dešinės – Stanislava Jakševičiūtė. Už jos stovi (trečias iš dešinės) Povilas Višinskis.

Žmogus – gyvenimui. Ne gyvenimas jai turėjo ką nors duoti, o ji davė gyvenimui“. Profesorė pasidžiaugė, kad, skaitant knygą, pajuto, kokie be galo įdomūs buvo Šiauliai XIX a. pab. ir XX a. pr. – šito miesto žmonės, jų tarpusavio santykiai, kultūrinis gyvenimas. Dar vienas stebuklingai gražus bruožas, kurį netikėtai atskleidė knyga – gebėjimas arba noras nepaisyti jokios socialinės atskirties. „Labai norėtusi, kad tas Venclauskių doros pamatas iš tiesų būtų ir mūsų visų gyvenimo pamatu, – sakė profesorė. – Gal tada ir mums patiems būtų lengviau. Pagaliau – Lietuva būtų gražesnė“.

Šią knygą, dar kaip rankraštį, perskaitė rašytojas Juozas Nekrošius. Kadangi jis negalėjo atvykti į Šiaulius, vakaro metu buvo perskaitytas jo laiškas. J. Nekrošius pažymėjo, kad, būdamas Vaikų fondo pirmininkas, buvo liudininkas to, kaip gimė pirmoji knyga. Sovietmečiu po kruopelytę rinkta ir kaupta medžiaga apie nepaprastus namus Šiauliuose ir dar nepaprastesnius juose gyvenusius žmones turėjo didelį pasisekimą – 20 000 egz. tiražas „ištirpo“ per trumpą laiką. Po šios knygos išleidimo Lietuvoje atsirado daug tauriosios Šiaulių moters pasekėjų. „Skaitydama šios knygos rankraštį, turėjau didelį malonumą patirti apie dar negirdėtus didžiosios Venclauskių šeimos gyvenimo faktus, – reziūnavo knygos recenzentas. – Čia ir daug nepaprastų istorijų bei paliudijimų apie pavyzdžio neturinčius moralinius žygdarbius. Be jau pirmojoje knygoje išryškintų dalykų, susijusių visų pirma su augintiniais, antrojoje knygoje ypač išsiskiria pagalbos žydams tema – karo metais Venclauskiai išgelbėjo dešimtis žydų tautybės žmonių ir už tai po mirties apdovanoti Pasaulio teisuolio medaliais bei kitais Izraelio apdovanojimais. Daugiau nei dvigubai pastorėjusi knyga parašyta ne tik su didele meile jos herojams, bet ir labai gražia kalba. Įdomūs faktai, relikvijos, eksponatai pristatomi taip, kad skaitytojas neatsitrauktų nuo knygos jos neperskaitęs.“

Iš Vilniaus atvykęs profesorius Saulius Sondeckis pirmiausia pasidžiaugė tuo, kad šiauliečiai yra tikri patriotai. Neužmiršti praeities, iškilų, didžiųjų savo miesto žmonių – didelis dalykas, kitaip viskas nueitų užmarštį. „Tokių asmenybių nebėra ir kai kam jų ir nereikia, – lengviau gyventi be jų. Tik pagalvokim, kaip jie šiandien badytų akis ir mūsų išrinktiesiems valdovams, ir tiems, kurie savo pinigais juos valdo“, – žymusis maestro buvo aštrus. Prisiminė vaikystę, metus, kai namuose su didžiausia pagarba buvo tariamos dvi pavardės – Venclauskių ir Bugailiškių. Tai buvo doros, sąžiningumo, principingumo pavyzdžiai. Vienas – advokatas, kitas – teisėjas. Visi žinojo: pakliūsi į jų

rankas, viskas bus išspręsta teisingai. K. Venclauskis nesąžiningų bylų neims, nors siūlytų milijoną. Bet apginti neteisingai apšmeižtą ar kaltinamą imsis ir nemokamai. Toks autoritetas buvo ir Pelikšas Bugailiškis. „Pagalvokit, kaip apvirštų mūsų teisėtvarka aukštyn kojom, jei atsirastų dabar bent dešimt tokių teisėjų. Visą gyvenimą sujauktų, būtų katastrofa“, – ironizavo profesorius. Jis taip pat papasakojo, kad K. Venclauskis rėmė ir jo tėvo studijas Vokietijoje, advokato žodis buvo lemiamas ir miesto taryboje siūlant Jackų Sondeckį į burmistrus. O kiek prisimena iš savo mamos, S. Venclauskienės tarp miestiečių kitaip kaip šventoji nebuvo traktuojama. Maestro, sveikindamas knygos autorių, pagyrė už originalų paminklą Venclauskiams, nusipelnusiems visapusiško pagerbimo ir išaukštintimo.

Profesorius Vytenis Rimkus kalbėjo apie tęstinumą. Tėvų pavyzdys lėmė, kad dukros padovanojo miestui milijonus kainuojančius rūmus, ir dabar čia amžinai bus muziejus.

Didžiosios Venclauskių šeimos palikuonė, Šiaulių miesto Garbės pilietė G. Venclauskaitė, dėkodama knygos autoriui, pavadino jį giminaičiu. „Mes su juo – dvyniai, – sakė, – nors amžius ir skirtingas. Pasakyti, kad dėkinga jam – mažai. Šita knyga – puiki“. □

Pirmoji Lietuvos lakūnė

ANELĖ BUTKUVIENĖ

(Pabaiga. Pradžia 2009 09 19 „Kultūroje“)

Antanina Liorentaitė yra ir pirmoji moteris parašutininkė Lietuvoje. Juokaudama ji yra sakiusi, kad pats „pirmasis“ jos gyvenime šuolis buvo Žvirgždaičių klojime nuo balkio ant šiaudų. Tada ji buvusi tokio amžiaus, kad ją reikėjo užkelti ant pirmojo kopėčių skersinio, nes pati jo nepasiekė. Savo pirmąjį tikrąjį šuolį Liorentaitė atliko 1936 m. birželio 7 d. Tauragėje aviacijos propagandos dienos metu. Ji pati pasisiūlė tai padaryti. Lietuvos aeroklubo leidžiamas žurnalas „Lietuvos sparnai“ apie šį įvykį rašė: „...nusistebėjimą žiūrovams sukėlė panelė lakūnė A. Liorentaitė, iššokdama iš lėktuvo su parašutu. Pradžioje žiūrovai net nenorėjo tikėti, kad tą drąsų žygį atliko moteris. Tačiau tauragiškiai netrukus įsitikino, kad tai tikrai moters žygis ir karštai sveikino pirmąją Lietuvos moterį, iššokusią su parašutu.“ Paprastai pirmojo šuolio metu parašutas išsiskleidžia automatiškai, bet tuo metu pūtė labai stiprus vėjas, nešęs į šoną. Antanina, nenorėdama nutūpti tiesiai į Jūros upę, išskleidė parašutą pati ir nusileido trijų metrų atstumu nuo vandens. 1937 m. gegužės 6 d. Kaune vykusioje aviacijos šventėje, stebint 30 tūkst. žiūrovų, Antanina Liorentaitė ir Birutė Ona Civinskaitė dalyvavo dešimties parašutininkų šuolyje. Tų pačių metų liepos 18 d. Liorentaitės šuolis Alytuje sukėlė žiūrovų ovacijas.

Gavusi pilotės licenziją, pirmoji Lietuvos lakūnė vasaromis visada skraidydavo. 1939 m. rudėnį, Lietuvai atgavus Vilnių, Antanina buvo perkelta dirbti į atgautą sostinę. Skrydžiai nutrūko visam gyvenimui. 1940 m. birželį prasidėjo tragiškasis Lietuvos istorijos laikmetis, kai vieną okupaciją keitė kita.

1944 m. liepos 5 d., kai sovietinė kariuomenė artėjo prie Vilniaus, Antanina parvyko į tėviškę pas savo brolių Petrą, ūkininkavusį Žvirgždaičiuose po tėvo mirties 1936 m. Atvažiavo brolis Jonas ir sesuo Judita. Gimtajame kaime jie išbuvo iki liepos pabaigos. Frontas vis labiau slinko į Vakarų. Kai mūšiai tarp sovietų ir nacių karinių dalinių jau vyko Kauno prieigose, keturi Liorentai – dvi seserys ir du broliai nusprendė trauktis į Vakarų. Liepos 30 d. 22 val. vakaro jie visam gyvenimui išvyko iš gimtųjų namų ir Lietuvos. Barbaros Liorentienės amžius ir sveikata nebūtų atlaikiusi karo pabėgėlių dalios sunkumų. Motinos prašomi, vaikai paliko ją pas gimines, gyvenusius kitame kaime. Rugsėjo 4 d. visi keturi perėjo Vokietijos sieną. Tą pačią dieną nuo fugasinių sviedinių sudegė Liorentų sodyba. Dabar jos vietą ženklina tik šimtmetis ažuolas.

Prasidėjo sunki išvietintųjų, praradusių Tėvynę dalia. Trijų seserų, likusių Lietuvoje, likimai buvo nepavydėtini. Jos buvo ištremtos į Sibirą, šeimos išblaškytos. Brolio Jono sūnus pateko į lagerį ir buvo nušautas, kai bandė iš jo bėgti.

Svetimoje padangėje

Antanina kelerius metus gyveno karo pabėgėlių stovyklose Hanau ir Pfulingene. 1949 m. persikėlė į JAV, gyveno Čikagoje, vėliau Bridžporte, dirbo laikraščio „Lietuvių balsas“ platinimo skyriuje. Uždarbis buvo nedidelis, gyveno labai kukliai. Visus gyvenimo svetur metus niekada neužmiršo Lietuvos, tačiau bet kokie ryšiai su Tėvyne buvo nutrūkę ilgai. Tik po Stalino mirties, prasidėjus vadinamajam „atšilimui“, galėjo susirašinėti su artimaisiais, sužinojo tragiškus jų likimus. Liorentaitė susirado ir Lietuvos aviatoriai.

Po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. atsivėrė galimybės palaikyti glaudžius ryšius su Lietuva. 1993 m., minint šešiasdešimtąsias Dariaus ir Girėno skrydžio metines, Kaune Atlanto

ANBO I virš Kauno senamiesčio 1925 m.

nugalėtojų atminimui buvo statomas paminklas. Antanina Liorentaitė paaukojo nemažą pinigų sumą jo statybai. Jos pavardė yra iškalta paminklo postamente garbingiausių aukotojų sąrašė. Skrydžio jubiliejaus proga buvo įsteigtas Dariaus ir Girėno medalis. 1993 m. liepos 14 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu nr. 100 Antanina Liorentaitė už nuopelnus Lietuvos aviacijai buvo apdovanota šiuo medaliu. Ji yra vienintelė moteris iš pirmųjų 24 šiuo medaliu apdovanotojų. Dėl sveikatos ir amžiaus atvykti į Lietuvą atsiimti medalio Liorentaitė negalėjo ir apdovanojimas jai buvo įteiktas Čikagoje. Po medalio įteikimo „Lietuvių balse“ lakūnė rašė: „Jaučiuosi didžiai pagerbta priėmusi Dariaus ir Girėno medalį iš lakūno Ed-mundo Jasiūno rankų. Jis sveikino mane kaip pirmąją Lietuvos moterį – lakūnę ir parašutininkę, užsitarnavusią šį medalį... Klausiausi jo žodžių ir virpėjo mano širdis, buvau sujudinta [...]. Mano širdis prisipildė giliu dėkingumu ir kažkokiu grau-duliu... Taip toli nuo Lietuvos!... Po tiek metų!...“

Ak, žiūriu į medalį ir matau ne tik mūsų aviacijos didvyrius Darių ir Girėną, bet ir skaisčią Lietuvos padangę, visą būrį draugų... Lietuva, tai tu mane taip gausiai apdovanojai!.. Nežinau, kada jautriau išgyvenau: ar dabar, t.y. medalio įteikimo valandėlėje, ar tada 1932 m., kai pirmą kartą skridau solo ir netrukus – pirmą kartą iššokau parašutu...“

Antanina Liorentaitė palaikė ryšius su Kudirkos Naumiesčio vidurine mokykla, padovanojo jai savo biblioteką. Mokytojos Irenos Spranaitienės vadovaujami kraštotyrininkai surinko medžiagą apie pirmąją Lietuvos lakūnę, ji saugoma mokyklos muziejuje. 1998 m. birželio 13 d. Žvirgždaičiuose vyko aviacijos šventė, skirta Antaninai Liorentaitėi. Buvusioje Liorentų sodyboje prie šimtametio ažuolo buvo atidengta atminimo lenta, skirta pirmajai Lietuvos lakūnei ir jos broliui Jonui. Šakių rajono Gelgaudiškio vidurinės mokyklos mokytojas Antanas Unikauskas, suorganizavęs jaunųjų sklandytojų būrelį, gavo Antaninos sutikimą pasivadinti liorentukais. Liorentaitė kategoriškai pasipriešino, kad jai gyvai esant, vieną Žvirgždaičių gatvę pavadintų jos vardu. Tai padaryta po lakūnės mirties. Pirmoji Lietuvos lakūnė Antanina Liorentaitė mirė Čikagoje, eidama 97 metus, 2003 m. vasario 4 d.

„Nors pelenu, tačiau esu namuos“

Šiuos žodžius poetė Birutė Baltrušaitytė parašė 1993 m. pavasarį, kai Lietuvos žemė, Bitėnų kapinaitės priglaudė Martyno Jankaus urną su pelenais. Jie tinka visiems karų, okupacijų išblaškytiems Lietuvos vaikams, norintiems grįžti į Tė-

ANBO I Lietuvos Aviacijos muziejuje 2008 m. Vaizdas iš priekio.

vynę tegu ir po mirties. Tokį norą pareiškė ir pirmoji Lietuvos lakūnė savo testamente, parašytame 2002 m. balandžio 14 d. Jame sakoma: „Mano Antaninos Liorentaitės paskutinė valia ir reikalavimas mano likusiems artimiesiems, kad man mirus, mano kūnas būtų sudegintas tuojau po mirties [...]. Taip pat nenoriu jokio pranešimo apie mano mirtį nei per radiją ar televiziją, nei per spaudą čia Amerikoje. Mano prašymas, kad po mano mirties būtų pranešta laišku mano giminėms, draugams ir pažįstamiems, pagal mano pačios sudarytą sąrašą.“

Pageidauju, kad mano pelenai būtų nusiųsti į Lietuvą, kur aš gimiau, ir palaidoti Žvirgždaičių kapinėse, kuriose seniau yra palaidotas mano tėvas (Petras Liorentas) ir mano sesuo (Petronėlė Liorentaitė). Nesant galimybės ten mano pelenus palaidoti, prašau laidoti lietuvių tautinėse kapinėse Čikagoje [...].

Šis mano valios pareiškimas surašytas [...] Čikagoje mano prašymu, man pačiai dalyvaujant, turint sveiką protą ir gerą atmintį.“

Praėjus 59 metams nuo tos paskutiniosios, tragiškosios 1944 metų vasaros, kai Antanina Liorentaitė paliko savo Tėvynę, į kurios laukus, miškus, klonius, kalvas, upes ir ežerus ji ne kartą žvelgė iš paukščio skrydžio, kurių ji visą laiką ilgėjosi – ji pagaliau grįžo į Lietuvą. Atsisveikinimas su pirmąja Lietuvos lakūne vyko seserėčios Kunigundos Bukontienės namuose Šakių rajone, Palubių miestelyje. 2003 m. kovo 15 d. jos urna su pelenais palaidota Žvirgždaičių kapinėse. Laidotuvių ceremonijoje dalyvavo lakūnės giminės, Lietuvos oreiviai, liorentukai su savo vadovu Antanu Unikausku. Atsisveikinimo žodį tarė ir vienas iš prieškarinio bičiulių lakūnų Viktoras Ašmenskas.

Pirmosios Lietuvos lakūnės Antaninos Liorentaitės paskutinė valia buvo įvykdyta. Dabar ji amžinai namuos, Žvirgždaičiuose, po Lietuvos dangum. □

Autorė nuoširdžiai dėkoja Kunigundai Bukantienei, Irenai Spra-

Užsispyrusio brooklyniečio pėdsakai kino dokumentikoje

RAIMUNDAS MARIUS LAPAS

Amerikos lietuvis Antanas Račiūnas buvo pirmasis kino operatorius, nutūpęs Lietuvos žemėje. Jo Lietuvoje filmuotos juostos – savotiškos „gromatėlės nuo krajaus“ – sukėlė nepaprastai didelį senųjų išeivių susidomėjimą. Račiūnas keletą kartų aplankė Lietuvą, o grįždamas į Brooklyną kaskart atsiveždavo didžiausią dovaną atskirtiems nuo tėvynės tautiečiams – filmus (tais laikais juos vadino „krutamaisiais paveikslais“ – pagal anglišką terminologiją „moving pictures“) su jų gimtosiomis vietomis, mieliais gamtovaizdžiais, užfiksuota juostoje kaimo ir miesto buitimi, svarbesniais kultūrinio gyvenimo įvykiais.

Garbingą šimtmetį švenčia ne tik seniausias pasaulyje lietuviškas dienraštis „Draugas“, bet ir Lietuvos – o tuo pačiu ir Amerikos lietuvių – kinematografija.

Ar iš tikrųjų užpūsime šimtą žvakučių?

Pirmuoju lietuvių kino operatoriumi arba filmuotoju, atrodo, visi yra linkę laikyti Antaną Račiūną. Per ilgus tyrinėjimo metus man pavyko atrasti daugelį įdomių istorinių faktų, kurie konkrečiai įrodo mūsų kinematografijos pradžią. Štai leidinyje, išleistame 1911 m. Brooklyne „Vienybės Lietuvninkų 25 metų Sukaktuvių Jubiliejus (1886–1911). Historiškai Atsiminimai Musų Praeities. Su Paveikslais Musų Išymesnių Veikėjų ir Rašytojų“ (istorinės citatos paliktos originalia, ne-taisyta kalba – RML pastaba) randame A.T. Račiūno nuotrauką su tokiu užrašu: „A. T. Račiūnas. Pirmutinis regis Amerikos lietuvis, kuris labai plačiai užsiėmė kinematografais (krutamaisiais paveikslais) ir bando juos pritaikinti lietuviškai scenai. Gyvena Brooklyne, N.Y. Vienas iš artimiausių ‘Vienybės lietuvininkų’ rėmėjų.“ Kitas įrodymas dar senesnis. 1910 m. lapkričio 19 d. McCaddin salėje Brooklyne „Simano Daukanto Dramatiszka Draugystė“ statė Žemkalmio „Blinda – svieto lygintojas“. Spektaklio proga buvo išleistas leidinukas, kuriame tarp įvairių prekybinių skel-

Lietuviškos kinematografijos pradininkas Antanas Račiūnas.

bimų bei sveikinimų užtinkame ir A. T. Račiūno lietuviškų kino filmų nuomos punkto skelbimą: „Didžiausia lietuviška krautuvė krutamų paveikslų, mašinų paveikslai (Films), randavoju paveikslus dėl lietuviškų prelekcijų, iliustruotas dainas, del draugysčių, klubų ir tt. Randavojam visai pigiai. Norintieji apie tai dasižinoti, šaukitės pas savą, o būsit užganėdentaais.“ Šioji Račiūno „kromelė“ buvo įsteigta tirstai lietuvių apgyventame Brooklyne, Halsey gatvėje, numeris 630.

Ruošdamas šį straipsnį, turėjau išskirtinę progą peržiūrėti kai kuriuos senus Čikagos lietuvių spaudos komplektus. Apie Račiūno kaip kino mechaniko (ne kaip dokumentinių filmų kūrėjo) veiklą savaitraščio „Lietuva“ 1909 m. kovo 19 d. numeryje užtinkame štai tokio turinio žinutę: „Brooklyne nuo tulo laiko p. Račiūnas rodo ‘Tautiškame Name’ krutamus paveikslus. 7 kovo vakare prisėjo buti man jo surengtame lietuvių susirinkime ir išsinešiau iš ten gana gerą įspudį. Paveikslai veik visi yra geri, prie to p. Račiūnas pat-sai aiškina jų turinį. Greta paprastų paveikslų, rodomų visuose „muvingpikčiuose“, kaip paprastai sakoma, laike ratų permainos p. Račiūnas rodė mūsų tautiškus paveikslus, kaip antai: D. L. K. Vytautas, Birutė, Keistučio pasimatymas su Birute, Šešupės krantai, Kaunas, Simanas Daukantas ir tt. (tai buvo stiklinės skaidrės – RML pastaba). Pasirodo, kad tautiški paveikslai sujudina lietuvių jausmus; publikoje garsiai plota delnais S. Daukanto paveikslui ir Lietuvos ženklui. Vieno tik truko, butent to, kad p. Račiūnas nesuteikė publikai nors trumpučių žinelių apie tautiškus veikėjus ir vietas, rodomas paveiksluose; butų labai pageidaujama, jei prie S. Daukanto ir prie kitų butų p. Račiūno papasakojama, kur ir kada gimė mūsų istorikas ar veikėjas, ką yra tautai padaręs, kur pasimirė ir tt. Tokios žinutės labiausiai dar lavingtų mūsų publiką ir ji, suprandsama naudą iš paveikslų, dar noriau lankytųsi į jo surengiamus vakarus. Mano nuomonė, juo daugiau p. Račiūnas atkreips savo ir publikos atydą į tautiškus paveikslus – juo panašus vakarai bus žmonėms labiausiai pageidaujami ir naudingi. Reikia pripažinti, kad tokie krutanti paveikslai nemaža prisidės prie švietimo mūsų žmonių.“

Čia pacituoti dokumentai leidžia tyrinėtojams padaryti kai kurias išvadas. Viena, brooklynietis Antanas Račiūnas pradėjo rengti amerikietišku filmų seansus JAV rytiniame pakraštyje ne anksčiau kaip 1909 metų pradžioje. Antra, kadangi transatlantinio susisieki-mo laivais su Lietuva žiemos metu nebuvo, jo sukurti lietuviški „krutamieji paveikslai“ galėjo būti nufilmuoti 1909 m. vasarą. Tai užtektinai svarūs argumentai, teigiant, kad Antanas Račiūnas tikrai buvo lietuviškos kinematografijos pradininkas, o 1909-tieji – lietuviškosios kinematografijos gimimo metai.

Tad su šimtmečiu, kino mėgėjai!

Nuo Šakių iki Brooklyno

Antanas Račiūnas gimė 1878 m. Šakių apskrityje, Sintautų valsčiuje, Ragožių kaime, gausioje valstiečių šeimoje. Vargas jį išstūmė laimės ieškoti svetur. Palikęs septynis brolius ir dvi sesutes, septyniolikmetis išvyko į „svajonių ir galimybių šalį“ Ameriką ir, berods, iš karto apsigyveno Brooklyne

Seansų metu A. Račiūnas pardavinėjo paties atspausdintas atvirutes su vaizdais iš savo filmų.

pas savo dėdę Miskaitį (kituose šaltiniuose minima, kad Antanas iš pradžių rado prieglobstį New Britain miestelyje Connecticuto valstijoje, kur buvo įsikūrę du jo broliai). Vargingą duonos kąsnį jaunas Račiūnas sunkiai uždirbdavo anglių kasyklose. Po keleto metų jam pavyko rasti lengvesnio pragyvenimo šaltinį: Antanas išmoko fotografuoti ir kaip fotografas pradėjo sėkmingai dirbti Brooklyne. Kaip tik tuo metu populiarėjo mėgėjų (t.y., ne profesionalų kino studijose kuriama – RML pastaba) kinematografija. Račiūnas susidomėjo šia naujove, artima fotografijai, įsigijo kamerą ir pradėjo filmuoti. Nors ir savamokslis, bet, matyt, buvo nemenkų gabumų – Račiūno kaip kino operatoriaus paslaugomis, regis, naudojosi garsi tų metų filmų bendrovė „Pathe“, turėjusi savo skyrių Niu Jorke. Čia jie leido savaitinį, viso pasaulio ekranuose demonstruojamą kino žurnalą.

Suredagavęs Lietuvoje nufilmuotus filmus, Račiūnas su savo bičiuliu, „Vienybės lietuvininkų“ laikraščio bendradarbiu J. Danieliumi sėkmingai gastroluodavo visose lietuvių apylinkėse. Tiesa, peržiūrų metu jie taipogi rodydavo fotografuotas stiklines skaidres. Tokios skaidrės buvo žinomos ir Lietuvoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jas vadino „volšėbnaja lampa“ – „stebuklinga lempa“, o Amerikoje – „magic lantern“.

Kommt Zeit, kommt Rat...

Apie pirmuosius veiklos metus anų metų Račiūno bičiulis, žinomas Niu Jorko senosios kartos veikėjas A. M. Augūnas 1969 m. sausio 18 d. savo laiške žurnalistui Petru Kežinaičiui rašė:

„...Išbuvęs ten keletą mėnesių, rudeniop, sugrįžo ir pasikveitė a.a. Juozas M. Danielių ir mane į pasitarimą. Juozas M. Danielius, kuris jau ir pirmiau Račiūnui gelbėdavo prie kinematografo aporavimo, sutiko už atlyginimą važinėti su Račiūnu po plačiąją Ameriką, lietuviams apgyventas kolonijas, operuot kinematografa, o aš, liuosnoris, be atlyginimo, apsiėmiau Račiūną reprezentuoti jo istaiguoje, čia Brooklyn, N.Y., ir suruošt jiems maršrutą po kolonijas taip, kad jiems but pakeliui, ir su labai mažom pertraukom galėtų rodyti pervežtas iš Lietuvos filmas ir nuotraukas. O kuomet kokia draugija norėdavo, kad parodžius judomų paveikslų draugijos parengimuose, tai aš nuveždavau operatą, filmas ir parodydavau. Mat važinėjau su Račiūnu ir Danieliumi čionai po apylinkės kolonijas apie New York'ą, tai jau buvau gerokai pramokęs operuot. Maršrutas tęsėsi visą žiemą. Sugrįžę pavasarjje apsiburnojo su a.a. Juozu Danielium už atlyginimą ir susižvairavę su mani; taip mūsų trijulė, ateičiai iširo. Pasilikome labai gerais draugais, bet biznio (kinematografo biznyje) daugiau nieko neturėjome...“

Vaidzus Lietuvoje Račiūnas traukdavo: Šienapjutes, rugiapjutes, pabaigtuvių pasilinksmimus, vestuves ir įvairiausius vaizdelius ir lauku darbus.

Nukelta į 8 psl.

Kada atsirado Lietuvos vardas?

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Pirmą kartą Lietuvos vardas raštu buvo paminėtas 1009 m. Kvedlinburgo vienuolyno (Vokietija) analuose – pametiniame metraštyje ryšium su šv. Brunono Bonifaco žūtimi. Suprantama, žinutę įrašęs vienuolis (vienuolė) to vardo pats nesugalvojo. Tasai vardas jau prieš tai buvo vartojamas. Nuo kada jis atsirado?

Tai sunkus klausimas. Lengviau pasakyti, kada jis jau tikrai turėtas. Kazimieras Būga tvirtino (Rinktiniai raštai II 151), kad su Lietuvos vardu slavai susidūrė dar tuomet, kai lietuviai (rytų baltai) vietoj dabartinio dvibalsio *ie* šio žodžio šaknyje tebeturėjo siaurą ilgąjį monoftongą, nes tik tai iš tokios formos tegalėjo atsirasti slavų *Litva*. Tai turėjo atsitikti dar prieš slavų dvibalsių, tarp jų ir *ei*, galutinį suvienbalsėjimą, greičiausiai jam tebevykstant. Manytina, kad tai įvyko apie V amžių po Kristaus, matyt, dar tik prasidedant ryškesnei rytų baltų kalbinei diferenciacijai.

Taigi Lietuvos vardo jau tikrai būta mažiau prieš pusantro tūkstančio metų, tik jis į rašytinius šaltinius pateko vėliau, prieš tūkstantmetį.

Ar buvo Lietuvos vardas vartojamas dar anksčiau, prieš susipažįstant su juo slavams? Greičiausiai taip. Paprastai jo buvimas siejamas su lietuvių kalbos, kaip tam tikro kalbinio vieneto, turinčio būdingąsias lietuvių kalbos ypatybes, susidarymu rytų baltų kalbinės sistemos gelmėse. Lietuvių kalba, savo ruožtu, neatskiriama nuo lietuvių tautybės atsiradimo.

Kadangi šiauriniai rytų baltai – kuršiai (kilę turbūt iš vakarų baltų), žiemgaliai, sėliai ir latgaliai (tapatinami su latviais) – kalbos požiūriu nutolo nuo pietinių rytų baltų, t.y. lietuvių, kurie ir toliau išlaikė senąją kalbos būklę, tai teoriškai turėtų būti lietuvių kalba galėtų būti vadinama lietuvių kalbos vardu. Bet ar iš tikrųjų ji tada taip buvo vadinama, nesame tikri. Archeologai lietuviams būdingos materialinės kultūros elementų aptinka maždaug nuo II–III amžių. Jau tada galėjo būti vartojamas ir Lietuvos vardas.

Neatmestina galimybė, kad lietuvius, kaip ir kitus baltus, senovėje galėjo vadinti dar ir kito-

kiais, dabar jau išnykusiais ar dar neišaiškintais šaltinių vardais, tokiais kaip Herodoto *budinai* ir pan. Tokią galimybę patvirtina daugybė atvejų, kai dabartinės tautos kaimynų vadinamos įvairiais skirtingais vardais, pvz., rusus latviai vadina *krieviais* (nuo slavų genties *krivičiai*), estai – *vene* (manoma, nuo *venetų*), jotvingiai rusus vadina *drigiais* (*drygi* – jotvingių žodynyje, nuo slavų genties *dregovičiai*); vokiečius prancūzai vadina *alemanais* (germanų gentis Reino aukštupio dešiniajame krante), slavų tautos – *niemčiais* (*niemec* – neiškia, nesuprantamai kalbant), mūsų giminaičiai prūsai vokiečius vadina *miks(i)ais* (manoma, nuo skandinavų genties *mixi* pavadinimo, plg. lietuvių *vokietis*, latvių *vācietis* – nuo kitos skandinavų genties – *vagoth* vardo), patys vokiečiai save vadina *doičiais* (*Deutsche*, sen. vokiečių kalba *diutisc*, „liaudinė kalba, kaip priešingybė lotynų kalbai“ ir pan.

Tačiau turime ir kalbinių duomenų, rodančių, kad *lietuvių* (*Lietuvos*) vardas galėjo būti labai senais laikais vartojamas. Taip manyti verčia latviškas lietuvių pavadinimas *leitīs* (dabar vartojamas *lietuviētis* – naujas žodis) su šaknimi *leit-* vietoj *liet-*, turinčia vakarų baltų dvibalsį *ei* vietoj rytų baltų *ie*, bet be priesagos *-uv-* (*-av-*). Janis Endzelynas pagrįstai mano, kad žodį *leitīs* latviai gavo iš kuršių, nes pačių latvių, kaip rytinių baltų, kalboje turėjo būti šaknis *liet-*. Kuršių šaknis *leit-* (ir jos galimas atspindys lietuvių tarmių žodžiuose *leičiuoti* „kita tarpe kalbėti“, *leičiuokas* „kitatarimis“), savo ruožtu, laikytina vakarų baltų kilmės šaknimi ir jeigu jos dvibalsis *ei* nėra vėliau adaptuotas vietoj rytų baltų *ie*, gali siekti labai senus baltų skilimo į vakarinius ir rytinius baltus laikus, taigi net I tūkstantmečio prieš Kristų vidurį.

Kalbotyros mokslas (ypač istorinė kalbotyra, lingvistinė archeologija), kaip ir archeologijos, antropologijos, etnologijos mokslai, pastaraisiais laikais padarė didelę pažangą ir jų tyrimo rezultatai negalima nepaisyti sprendžiant etnogenezes ir seniausių laikų istorijos problemas. Šie mokslai labai praplėtė mūsų žinojimą apie tolimąją lietuvių tautos praeitį. Kai kurie istorikai dar didelę klaidą ignoruodami šių mokslų pasiektus rezultatus, atkakliai laikydami nuomonės, kad tautų istoriją sudaro tik tai, kas yra fiksuota istorijos šalti-

niuose, tuo labai nuskurdindami patį istorijos mokslą.

Lietuvos vardo, kokio senumo jis bebūtų, kilmė dar nėra paaiškėjusi. Patikimiausia laikytina hidroniminė teorija, kildinanti Lietuvos vardą, ypač jo šaknį *Liet-* < *Leit-*, iš vandenvardžių, pavyzdžiui, upėvardis *Lietauka* Gelvonai, buvusi kūdra *Lietavka* – netoliese anapus Neris (*Mūsų kalba*, 1987, Nr. 5, p. 36) ir turintys vakarų baltų *ei* šaknyje upėvardžiai *Leita*, *Leit-upalis* Švėkšna, *Leitė* (ir *Leitalė*) Šilutė, plg. prūsų *Leythen* Gerullis *Altpreussische Ortsnamen* 86, slavų upė *Litiž*, dešin. Usožės, kair. Nerusos ir Desnos intakas. Hidronimų šaknis *liet-*, savo ruožtu, siejama su apeliatyvu *lieti*, *išsi-lieja*. Visi šią šaknį turintys upėvardžiai žymi upes, kurios teka žemumose ir lengvai išsilieja iš krantų. Beje, greičiausiai hidroniminės kilmės ir etnonimas *latvis* (*Latvija*), taip pat daugelis kitų baltų etnonimų, žr. Zinkevičius *Rinktiniai straipsniai*, I 77. Bandymai suplakti į vieną Lietuvos ir Latvijos vardus, juose abiejuose išžiūrėti buvus vieną bendrą šaknį, atsirado dėl netaisyklingo šių vardų perskaitymo istoriniuose šaltiniuose.

Istorijos šaltinių terminas **leitīs* (orig. *leitj* > *leic*) „žirgų šėrėjas ir kt.“ greičiausiai neturi nieko bendra su tautovardžiu *lietuvis*, kaip mano kai kurie istorikai. Artūras Dubonis žodį **leitīs* tapatina su *lietuvis* ir dėl dvibalsio *ei* jį kildina iš sėlių kalbos. Betgi sėliai, kaip rytų baltai, būtų išlaikę etnonimo šaknį *liet-*, be to, pasiskolintasis žodis **leitīs* rytų Lietuvos termėse nebūtų galėjęs virsti *laičiu*, gausiai atstovaujama vietovardžiuose (Laičiai ir kt., žr. Zinkevičius *Rinktiniai straipsniai* III 135–136, 146–153), kurį A. Dubonis irgi sieja su *lietuviu*. Matyt, būta cirkumfleksinės šaknies *leit*, neturėjusios nieko bendra su etnonimo akūtine šaknimi *liet-*, ir galbūt priklausiusios vienam kilmėniam lizdui su tokiais žodžiais kaip *litintis* „artintis, gretinis“, *viena litimi* „ištaisai“, taip pat *lytis* „išvaizda, forma ir kt.“

Simas Karaliūnas spėja, kad etnoniminės šaknies *liet-* žodžiai senovėje turėjo „kovos būrio, kariaunos“ reikšmes. Bet tai tik spėjimas, grindžiamas kitų, ne baltų, kalbų duomenimis. Baltų kalbose tokios reikšmės pėdsakų nepastebėta. Dėl to ši teorija „pakibo ore“.

Taigi etnonimo *Lietuva* hidroniminės kilmės hipotezė tebelieka ir toliau patikimiausia.

Skelbta „Vorutoje“

Nr. 13 (679) 2009 m. liepos 4 d.

Pėdsakai kino dokumentikoje

Atkelta iš 7 psl.

Rodydavo čionai, Amerike, daugiausia bažnytinėsi svetainėsi. Viena delto, kad, tuom laiku, labai mažai buvo kitokių lietuviškų ar visuomeniškų svetainių, o iš kitos pusės tai gal ir delto, kad tai nebuvo rizikinga. Mat nereikėjo mokėt už svetaines ir kitus paskelbimus. Susitardavome su klebonais ant pusės: kunigo skelbimai (paskelbdavo iš ambonos) ir svetainė, o Račiūno paveikslai ir darbas. Amerikos žmonės savo gimtosios šalies Lietuvos vaizdais įdomavosi ir todėl gerokais skaičiais lankėsi į tokius rengimus ...”

Račiūnas sugebėjo parodyti ir verslininko sugebėjimus, pritraukdamas kuo daugiau žiūrovų. Išsiruodamas į Lietuvą trečią kartą, jis parengė rinktinę savo filmų programą. „Tėvynės“ laikraštyje 1913 m. balandžio 25 d. buvo atspausdintas štai koks kvietimas: „Vakarėlis – išleistuvės p. A. T. Račiūno į Lietuvą atsibus subatoje 26 balandžio 1913 m. vakare Tautiškamė name, 101–103 Grand str., Brooklyn, N.Y.“

Štai vakaro programa: 1. Trumpa prakalba per p. V. K. Račkauską, „Tėvynės“ redaktorių. 2. „Meksikos revoliucija“ – judam. pav. per p. Račiūną. 3. Paveiksluota dainelė – K. Kriauciūnas. 4. „New Yorko lošikai“ (gamblers) – stov. Paveikslai per p. Račiūną. 7. Paveiksluota deklamacija – per p. lę K. Jankauskiutę. 8. „Lietuviški judami paveikslai“ (ką

veikia vasaros metu Brooklyno jaunuomenė) – per p. Račiūną. 9. Iliustruota dainelė – per p. K. Kriauciūną. 10. Linksmoji vakarelio dalis: šokiai, pašnekesiai ir daugybė lietuvišku žaislų. Tęsis iki ryto.”

Audiatur et altera pars

1914 m. Antanas Račiūnas susituokė su Wilkes-Barre, Pensilvanijoje gimusia Elžbieta Baltuškaite. Ji buvo baigusi šio miesto konservatoriją ir greitai tapo dešiniąja vyro ranka. Filmų seansų metu Elžbieta dainuodavo ir skambindavo fortepjonu. Malonaus balso tembro, savo liaudies dainomis ji ypatingai džiugindavo žiūrovus. Po kino būdavo ir šokiai.

Viešėdamas Lietuvoje, Račiūnas susipažino su žinomu Vilniaus fotografu Aleksandru Jurašaičiu. 1914 m. birželio 20 d. „Vairo“ žurnalo numeryje buvo žinutė, jog Jurašaitis iš Vilniaus gubernatoriaus gavo leidimą „sukti kinematografinius vaizdelius Vilniaus mieste ir visoje Vilniaus gubernijoje“. Bet dar 1913 m. vasarą su Račiūno kamera Jurašaitis „treniravosi“ savo fotostudijoje. „Prisimenu, kaip tėvas, – 1976 m. ‘Kultūros barų’ 3-iaje numeryje pasakojo Jurašaičio dukra E. Janulaitienė, – filmavo vieną sužetintį epizodėlį. Pagrindinį ir vienintelį vaidmenį jame atliko mano sesuo Aleksandra. Siužetas paprastas: sesuo vėluoja į gimnaziją, kyla iš lovos, paskubomis rengiasi,

Prieš tapdamas kino operatoriumi, Račiūnas nuomavo filmus.

rankioja knygas ir krauna jas į kuprinę, skuba, skuba... Antras filmukas (vėliau rodytas JAV) buvo daugiau 'dokumentinis', nes tėvas mus filmavo balkonėlyje, Vilniaus bažnyčių ir stogų fone”.

Praejus keleriems metams, 1919-aisiais, Račiūnas su kitais brooklyniečiais įsteigė Lietuvių filmų bendrovę. Deja, dėl visokiausių asmeninių nesusipratimų, 1922 metų rudenį bendrovė užsidarė. Kurį laiką Račiūnas dar pats gastroliavo su savo filmais, bet netrukus suprato, jog lietuviams išėviams ši pramoga nebeaktuali ir nebeįdomi. 1924 m. jis nutraukė kino filmų rodymus.

Mirė Antanas Račiūnas, nesulaukęs 79-tojo gimtadienio, 1956 metais. Nors vėlesniame gyvenime ir nutolo nuo kino, užsispyręs brooklynietis įėjo į mūsų kultūros istoriją kaip lietuviškos kinematografijos pradininkas. □